

Siyer Tasarımı: Geçmişten Geleceğe Siyer'in Serüveni

Şaban Öz

İstanbul: Mana Yayınları 2015, 160 sayfa.

Türkiye'de çalışmalarını siyer yazıcılığına hasretmiş ender isimlerden birisi olan ve halen Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde görev yapan Şaban Öz, *İlk Dönem Siyer Kaynakları ve Müellifleri* isimli doktora çalışmasıyla literatürde önemli bir yol açmış ve sonraki çalışmalarında da alanın eksiklerine yönelik çalışmayı sürdürmüş bir araştırmacıdır. Burada ele alacağımız söz konusu eserini de, siyer alanındaki çalışmalarının bir neticesi olarak -kendi ifadesiyle- halihazırdaki siyer çalışmalarına bir çerçeve plan sunma ve nihayetinde Hz. Peygamber'i doğru anlama ve anlatma idealinin bir girizgahı olması amacıyla kaleme almıştır. Zira siyer alanındaki gelişmeler, özellikle Kutlu Doğum haftalarındaki faaliyetlerin gün yüzüne çıkardığı, içerikten usule alanla ilgili pek çok sorunu da beraberinde getirmiştir. Allah ve nübüvvet anlayışını tarih felsefesi bağlamında tartışan bir girişin ardından siyerin dünü, bugünü ve yarınını üç bölüm halinde ele alan yazar, sonuç olarak kitabın bir hülâsası da olan siyer tasarımının dayanması gereken ilkeleri yirmi iki madde halinde okuyucuya sunmuştur.

Girişte "Mitolojiden Tevhîd'e: Peygamber Olmasaydı?" başlığı altında nübüvveti ve risalet geleneğini, insanın belli bir olgunlaşma sürecinin neticesinde Allah'ın onu muhataplığına kabulünün ifadesi olarak tanımlayan Öz, biyolojik evrime karşı çıkmakla birlikte zihinsel-sosyal evrimin kaçınılmaz olduğunu ve insanın ancak bilinç düzeyi belli bir seviyeye ulaştınca 'tevhîd'e muhatap olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla nübüvvet anlayışındaki bozulmanın neticesi olarak peygamberlerin 'mitolojinin tanrıları' haline getirilmesi; 'tevhîdin sadeliği ve katılığı karşısında insan zihninin sınırlılığı/yetmezliğiyle ilgilidir'. Âlemlerin Hz. Peygamber'in hürmetine yaratıldığı kabulünü de bu bağlamda ele alan yazar, Allah'ın yaratma fiiline sebep olarak yarattığı birini göstermenin İslâmî prensipler açısından kabul edilemez olduğu, bunun Hz. İsa'nın Tanrı'nın yanında konumlandırılması tavrından farklı

olmadığı düşüncesindedir. Allah'ın tarihe müdahil olmadığını savunanlara, üstelik buna sünnetullahın değişmezliğini kanıt olarak getirenlere cevap niteliğindeki "Allah'sız Tarih veya Tarihsiz Müdahale" başlıklı bölümde ise, özünde toplumsal bir yasa olup inanan ve inanmayanın bireysel veya toplum olarak Allah'la ilişkisini anlatan sünnetullah kavramına tanrısal bir otorite yüklenmesinin; Allah'ın faal vasfını ortadan kaldırıp O'nun dünyadan kovulmasına gerekçe kılındığını ileri sürerek onun yerine Allah'ın 'hâlık', 'faal' gibi sıfatlarına daha uygun olduğu düşüncesiyle 'ilahî plan' kavramının kullanılmasını önermiştir. Allah'ın insan fiilleriyle ilişkisine dair iki ucu; 'hepsi Allah'ın fiilleridir' tavrı ile 'istedim yaptım' tavrını "Senarist İnsan Olunca: Rol Bekleyen Tanrı" alt başlığında ele alan yazar, ifrat ve tefriti ifade eden bu iki uç karşısında takınılması gereken tavrın ölçüsünün Hz. Peygamber'in Kur'an'ı anlama biçimi olduğunu vurgulamıştır. Bu durumda ortaya çıkacak "Hz. Peygamber'in ne anladığını nasıl kavrayacağız?" problemin farkında olarak yazar bu ana kabulde anlaşılırsa 'nebevî anlam çerçevesi' dediği düzeyin yakalanabileceğine dair ümitvardır. Öz'e göre insanlık Allah'ın varlığında fikir birliği sağlamış olsa da 'elçi gönderme' hususunda 'tarihe müdahil olması' itibariyle itirazlar ileri sürmektedir. Zira asıl sorun Allah'ın tarihi yaratması değil tarihi yönlendirmesidir.

"Siyer'in Dünü" başlıklı birinci bölümde ise klasik dönem İslâm tarihçilerinin siyeri nasıl yazdıkları üzerinde durulmuştur. "Târîhu'l-Enbiyâ: Habercilerin Kimlikleri" başlığı altında klasik dönem İslâm tarihçilerinin Hz. Peygamber'in hayatına 'nübüvvet silsilesi' açısından bakmalarını ve 'tarih=siyer' kabulleri neticesinde siyer yazımını Hz. Âdem'den başlatmalarını, söz konusu dönemdeki siyer tasarımının en önemli özelliği olarak değerlendiren yazar, Kur'an'dan mülhem Hz. Peygamber'in kendinden önceki nebevî geleneğe atfı çabasının özünde onlarla benzerliklerini belirlemek olmasına rağmen bu durumun zamanla 'üstünlüğe vurgu'ya, 'fazilet yarışı'na dönüştürüldüğü ve amacın tahrif edildiği düşüncesindedir. Yazar, 'inanmaya çağırın Allah, inanılan (iman) veya inanılmayan (inkâr) peygamber, inanan (mümin) veya inkar eden (münkir) toplum' olmak üzere üç ana unsurdan müteşekkil olarak tanımladığı 'Nebevî geleneğin' evrenselliğinin, tek tek peygamberlerin değil, peygamberliğin evrenselliği olduğunu vurgulamış; nebevî geleneğin bir parçası olup olmadığı hususu tartışılan mucizeleri ayrıca ele almış ve neticede Kur'an'da birçok peygamber hakkında mucize haberleri kaydedildiği halde Hz. Peygamber'le ilgili net bir mucizeden bahsedilmediği gibi mucize verilmediğinin zikredildiği kanaatini ifade etmiştir. Yazar, -defaatle tekrar ettiği şekliyle- 'çaputa sarılıp duvara çivilenen Kur'an tecrübesinden sonra mucizeye sarılıp tarihe çivilenen peygamber' ifadesini bu çerçevede temellendirmeye çalışmış ve gayri müslim unsurlar karşısında zor durumda kalınmasıyla 'Ehl-i kitap anlatılarının kötü bir taklidi konumunda olan mucize haberlerinin üretildiği'ni ileri sürmüştür. Bu bölümde dikkat çeken en önemli husus yazarın, İbrahimî dinler tezinin; sanki bütün dünya Babil-Mısır-Filistin-Arabistan'dan ibaretmiş gibi algılanıp bu coğrafya

veya bu sıhriyetle alâkalı olmayan Zerdüşt, Budda veya başkalarının tarih yazımında dışlanmış olmasını eleştirmesi ve çağdaş siyer tasarımı, Ortadoğu'yla ve Hz. İbrahim'le sınırlı olmayacak kadar büyük ve derin Tarihü'l-Enbiya ve Tarihü'l-ümem geleneğine, hak ettiği yerin verilmesi gerektiğini vurgulamasıdır.

'Siyer'in Tarihi: Mitleşen Misyon' alt başlığında ise klasik dönemden bugüne kadar geçen zamanda, 'merviyâtı muhafaza' kaygısının bir sonucu olarak kitaplarda kayıtlı 'metinler'in otorite kazanmasıyla beraber yerleşen 'metin=peygamber' algısı ele alınmıştır. Bu algının oluşum sürecini irdeleyen yazara göre, hadis-siyer çevrelerinin başlangıçtaki metin-misyon arasındaki farklılığa riayet hassasiyeti çok sürmemiş; kısa sürede yoğun tahribata uğramış ve Hz. Peygamber'e ait olduğu iddia edilen ancak Kur'anî ve tarihî zeminde aslı olmayan 'türedi metinler' dönemine gelinmiştir. Sonraki nesillerin de bu metinler karşısına Kur'an'ı değil kendi metinlerini koymaya çalışmaları, türedi metinlere daha fazla güç kazandırmış; zamanla söz konusu metinler, Kur'an'ın nasıl anlaşılacağına dahi yönlendirir hale gelmiştir. Yazar, itirazının 'metne' değil, metne yüklenen 'anlama' olduğunu belirterek 'metnin dokunulmazlığı' ve 'metin=peygamber' algısının yıkılması gerektiği üzerinde özellikle durmuştur. Bunun için de öncelikle ilk dönem siyer müelliflerinin Hz. Peygamber'i değil, Hz. Peygamber'in hayat hikâyesini kendi bakış açılarına göre yazdıklarını kabul etmek gerekir. Zira Öz'e göre zamanla toplum, tarih-coğrafya-ırk gibi nedenlerle peygamber algılarındaki değişim, son derece doğaldır. Problemleri ise kaçınılmaz olan ve özünde samimiyet, iyi niyet barındıran bu anlam farklılıklarına, 'bireysellik'ten öte 'modellik' vasfı kazandırılması; bireysel algıların 'model' olarak, üstelik iman-inançla eşitlenerek sunulmasıdır. 'Yenilikçi, gelenekselci, selefi, türedi' şeklinde dört farklı kesimin peygamber algısının özelliklerinden bahisle 'doğru peygamber algısı'na ulaşmak için olmazsa olmaz dediği kabulleri sıralayan yazar, ilk sırada Hz. Peygamber'in vasıflarına dair ayet-i kerimelerdeki ifadeleri sunarak sınırlarını çizdiği 'Allah'ın gönderdiği peygambere razı olmak' tanımlamasına yer vermiştir. İkinci sıradaki 'Tarihin tanıttığı peygambere razı olmak' tavrıyla ilgili hususiyetlerden de en dikkat çekicisi, tarihin bize sunduğu peygamberin, 'savunmacı yaklaşım'ın iddialarının aksine sadece savunan değil aynı zamanda saldıran; hâkimiyet alanını belirlemek için savaşan ve neticede insanlığa savaş ahlâkı kazandıran bir peygamber olduğudur. Bunun yanı sıra Batılılar ve batılılaşma sevdalısı Doğuluların suçlaması karşısında Hz. Peygamber'in evlilikleriyle ilgili savunma yapılması da söz konusu edilerek tarihin tanıttığı peygamberin bu savunma tavırlarıyla örtüşmediği gösterilmeye çalışılmıştır. Öz'e göre Hz. Peygamber'in bütün evlilikleri bir amaca matuf olsaydı aile hayatı çok sıkıntılı olurdu. Ayrıca kaynaklar her evliliğe bir sebep gösterme ihtiyacı hissetmemişler. Bu hususta öne sürülen dini tebliğ gerekçesi de pek isabetli değildir. Zira Hz. Peygamber'in eşlerinin hadis rivayeti veya aile içi ahkâma dair verdikleri bilgiler, evliliklerinin amacı değil neticesidir. Tarihin bize sunduğu peygamberin duygu sahibi olduğu gerçeği de gözden kaçırılmaktadır.

Klasik dönemde satır aralarında kalan Hz. Peygamber'in bu yönüyle ilgili bilgilerin artık bölüm başlıkları haline getirilmesi gerektiği görüşünde olan yazar, çağdaş siyer tasarımı kaçınılmaz hedeflerinden biri olarak vaz ettiği 'beşer peygamber'e yani 'tanrısal öze sahip olmayan' bir peygambere ulaşmak için gerekli bakış açısının tarihin söz konusu ettiği 'yanılan/itiraz edilen peygamber' fark edilerek elde edilebileceği kanaatindedir.

"Siyer'in Bugünü"ne hasredilmiş ikinci bölümde ise, öncelikle siyer yazımına hâkim olan kronolojik usul ele alınmıştır. Bu usul, okuyucuya Hz. Peygamber'in doğumundan vefatına kadarki olayları ana hatlarıyla öğretirken modelliği, misyonu, bugüne mesajı gibi konularda bir katkı sağlayamamaktadır. Ayrıca 'anlam' ya da 'anlama'ya müdahil olmak niyetinde olmadığını açıkça dile getiren yazar, yoruma destek olan tarihî bilgi tahrif edilmediği veya Kur'anî ve tarihsel zemine sahip olduğu sürece bireysel yorumlara, farklılaşmalara açık olduğunu, bu durumun 'anlam çeşitlilikleri' olarak görülebileceğini ifade etmiş ve tarihin tahrifinin önüne geçilmesi için belirlediği birtakım kriterleri okuyucuyla paylaşmıştır. "Müslümanların Peygamberle İmtihanı: Modern Zamanlarda Sahabi Olmak" başlığı altında ise Hz. Peygamber'in modelliğiyle ilgili günümüz müslümanlarının yaşadığı en önemli problemlerden biri olarak 'şekilcilik'i ele almıştır. 'Unutulan sünnetler' diye zaman zaman yeniden tedavüle sokulan misvak kullanımı, sakal boyu vb. hususlardan öte geçmeyen bu tavır karşısında Hz. Peygamber'in modellik vasfına uygun sünnetlerin olduğunu ve artık bunların insanlık âlemine sunulması gerektiğini savunmuştur. Yazar bu bağlamda çeşitli platformlarda dile getirdiği; Hz. Peygamber'in kendisine eziyet, hakaret, işkence eden insanları affettiği Fetih gününün miladi karşılığı olan 11 Ocak'ın 'Dünya Affetme Günü' olarak tescillenmesi önerisini yinelemiştir. Böylece tüm insanlığa affetmenin hatırlatılacağı, XXI. asır insanına Hz. Peygamber'in modelliğinin gösterilmiş olacağı kanaatindedir. Kitabın dikkat çeken ifadelerinin başında gelen 'Modern sahabi' olmanın önündeki engeller, bir diğer değişle müslümanlara Hz. Peygamber'le imtihanlarını kaybettiren nedenler; Kur'an'ın ve tarihin tanıttığı peygambere razı olmama, müslümanlığın meslek haline getirilmesi yani samimiyetsizlik, ideolojilerden kurtulamama, maddi-manevi yetinmezlik ve bitmeyen şekilcilik şeklinde sıralanmıştır.

"Görmeyince Çözülmeyen Sorunlar" başlığı altında ise; Hz. Peygamberin çok eşliliği ve Hz. Aişe'nin yaşı; savaş, ganimet ve Hz. Peygamber'in şiddetle bağdaştırılması; Hz. Peygamber'in siyasetle ilişkisi gibi siyerin temel tartışma konularına değinilmiş ve çözülmez zannedilen ve bir yandan da döne döne izah edilmeye çalışılan bu sorunların zaman, coğrafya ve ırk faktörleri gözetilerek ele alındığı ve ait olduğu dönemseldir. Üzerinde durulan diğer sorunlar siyerin özelde İslâmî ilimler genelde sosyal bilimlerle ilişkisinin bir türlü kurulamamış olması ve

siyer öğretimindeki problemlerdir. Kur'an-siyer arasındaki anlam bağıllığını ele alan Öz, siyere dair haberin kabulü için Kur'anî zeminde paralellik aranmasının gereğine işaretlerle tahrif edilmiş bir siyer bilgisinin, tahrif edilmiş bir Kur'an anlayışı demek olduğunu özellikle vurgulamıştır. Ayrıca İslâmî ilimler içerisinde hadise 'bütün ilimlerin neşet ettiği tek ilim' söylemiyle özel bir konum verilmesini, Emeviler döneminde siyasetin gözdesi olmasıyla doğrudan irtibatlandırması dikkat çekicidir. Farklı yaklaşımlara değil somut hatalara yönelik bir tenkitçiliği elzem gören yazar; klasik dönemdeki sened veya metin tenkidinden ziyade klasiğe öykünerek yeniden diriltilmesi gerektiğini düşündüğü reddiye geleneğine atıfla; halkın siyere ilgisinin hoyratça sömürülmesinin önüne geçme adına siyer alanının uzmanlarının ilgili yayınları değerlendirmelerinin ve sonuçlarını kamuyla paylaşmalarının gereği üzerinde durmuştur. Bu bölümde söz konusu edilen bir diğer husus; Hz. Peygamber'i doğru anlama ve anlatmanın ancak kendine ait terminolojisi, metodolojisi olan bağımsız bir siyer ilmiyle mümkün olacağıdır. Siyer yazımında 'edepli' bir dil kullanmanın tercih değil imanî bir zorunluluk olduğunun altının çizilmesi; ayrıca gelecekte karşı karşıya kalınması muhtemel, 'Hz. Peygamber'le mesajının organik bağının koparılması ve onlarca çağdaş peygamberin mesaj yorumlarına muhatap olunması' anlamına gelecek 'siyerin tarihselci okunması' yaklaşımına karşı uyarısı da önemsenmesi gereken tespitlerdir.

"Siyer'in Yarını"nı ele alan son bölümde ise, öncelikle "Muhammedî Diriliş: Amaç Haline Gelen Araç" başlığı altında akademik popülarite, dinî grup menfaatleri, siyasî çıkar, şahsî meşruiyet gibi çeşitli motivasyonlara kurban edilen peygamberin, gelecekte güçlenerek devam edecek bu durumlardan nasıl kurtarılabilceği üzerinde durulmuştur. Onun hiçbir tanrısal kimliğe büründürülmemesi gerektiğini bir daha vurgulayan yazar, 'Siyer İslâmî' şeklinde ifade ettiği 'Kur'an'ın anlamı veya Allah'ın muradı, Peygamber'in anladığıdır' yaklaşımına dayanarak sünnetin, sahabenin yaptığı gibi güncellenmesi gerektiğine ve vahiy sürecinde yaşanan tedriciliğin yeniden gündeme getirilmesinin gerekliliğine işaret etmiştir. Oluşturulmaya çalışılan peygambersiz bir din algısının aslında sayısız türedi peygamberin zuhuruna onay vermekten başka bir şey olmadığına dikkat çekerken yer yer göndermeler yaptığı şeyhleri ve saf tasavvuf düşüncesinden oldukça farklı ve bir o kadar da İslâm inancıyla ters düştüğünü ileri sürdüğü tarikat yaşantısı modellerini ele alarak şeyhlerin bu kadar yüceltiği bir topluma Peygamber'in kulluğunun anlatılamayacağı üzerinde durmuş, ayrıca peygamberin ölümsüzleştirilmesi tavrının gerisinde evliya-şeyh ölümsüzlüğü algısının sürdürülebilmesi gibi bir saik olduğuna dikkat çekmiştir. Akademik ve popüler siyer yazıcılığının gelecekte de devam etmesi muhtemel sorunlarını maddeler halinde sıralayarak bu bölümü sonlandırmıştır.

Geçmişten günümüze siyer yazımına hâkim olan tavırları bütüncül bir yaklaşımla ortaya koymasının yanında işaret ettiği meseleler ve çözüm önerileri açısından

çok önemli bir boşluğu dolduran bu eserin, başlığında da yer verilen tasarım ve algı gibi göreceliğin alanını hayli genişleten ifade ve kavramları kullanılırken biraz daha ihtiyatlı olması beklenirdi. Ayrıca 'ilahlaştırılan peygamber algısı'nın siyer yazımındaki en önemli sorunların başında geldiği düşüncesine sahip yazarın, bu hususun, kitap boyunca Batı kaynaklı olup müslümanların savunmacı bir tavırla ve çaresizce cevaplamaya çalıştığı için eleştiri konusu ettiği sorunlardan sadece biri olduğunu gözden kaçırdığı görülmektedir.

Bazen yazarın meramını anlamayı ve metni takip etmeyi güçleştirecek düzeyde polemik ve ironinin hâkim olduğu bir dil kullanmış olması; ayrıca okuyucunun pek çok yeni ifade biçimi ve kavramsallaştırma denemesi ile karşı karşıya bırakılması eserin okunmasını zorlaştırmakla birlikte temel ilkelerin maddeleştirilerek verilmesi, teorik betimleme ve iddiaların somutlaştırılmasında, ayrıca nihayetinde pratiğe aktarımında önemli bir kolaylık sağlayacaktır. Çözüm önerilerinin uygulanabilir olup olmadığı ya da pratiğe nasıl aktarılacağı tartışmaya açık olsa da bu durumun eserin kıymetine hâle getirmeyeceği açıktır.

Güllü Yıldız

(Ar. Gör., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Anabilim Dalı)